

Sunt Lacrimae deel II, omnia tempus habent

Op veler verzoek hierbij de op papier gestelde versie van de mondelinge toelichtingen bij deel 2 van Orffs *Sunt Lacrimae*, een werk waarvan we het eerste deel in Zwolle in 2014 zo overtuigend, indrukwekkend en gloedvol hebben gezongen.

Ik zal eerst tekst en vertaling noteren, daarna enige opvallende zaken onder de aandacht brengen, vervolgens inzoomen op vers 5 en als laatste een rijtje afkortingen verklaren.

Tekst en vertaling

De tekst die Orff gebruikt heeft en die wij dus uit het hoofd zouden moeten kunnen leren is de uit het oorspronkelijke Hebreeuws in het Latijn vertaalde tekst, goedgekeurd door de RK kerk. Men noemt dit de Vulgaat-vertaling.

Het is het Bijbelgedeelte uit het boek Prediker, daarvan hoofdstuk 3 en daarvan de eerste 8 verzen.

1 Omnia tempus habent,

Alles heeft zijn uur

et suis spatiis transeunt universa sub caelo.

En ieder ding onder de hemel heeft zijn tijd

2 Tempus nascendi, et tempus moriendi;

Er is een tijd om te baren, en een tijd om te sterven

tempus plantandi, et tempus evellendi quod plantatum est.

Een tijd om te planten, en een tijd om het geplante uit te roeien

3 Tempus occidendi, et tempus sanandi;

Een tijd om te doden, en een tijd om te genezen

tempus destruendi, et tempus aedificandi.

Een tijd om af te breken, en een tijd om op te bouwen

4 Tempus flendi, et tempus ridendi;

Een tijd om te wenen, en een tijd om te lachen

tempus plangendi, et tempus saltandi.

Een tijd om te kermen (rouwen), en een tijd om te springen (dansen)

5 Tempus spargendi lapides, et tempus colligendi,

Een tijd om stenen weg te werpen, en een tijd om stenen te verzamelen

tempus amplexandi, et tempus longe fieri ab amplexibus.

Een tijd om te omhelzen, en een tijd om verre te zijn van omhelzen

6 Tempus acquirendi, et tempus perdendi;

Een tijd om te zoeken, en een tijd om verloren te laten gaan

tempus custodiendi, et tempus abjiciendi.

Een tijd om te bewaren, en een tijd om weg te werpen

7 Tempus scindendi, et tempus consuendi;

Een tijd om te scheuren, en een tijd om toe te naaien (herstellen)

tempus tacendi, et tempus loquendi.

Een tijd om te zwijgen, en een tijd om te spreken

8 Tempus dilectionis, et tempus odii;

Een tijd om lief te hebben, en een tijd om te haten

tempus belli, et tempus pacis.

Een tijd van oorlog en een tijd van vrede.

Opvallende zaken

Het lijkt erop dat zowel de schrijver van de tekst [de wijze Salomo(n)] als de toonzetter (Orff) ons zangers wil helpen om de tekst van buiten te leren.

De schrijver deed dat door een prachtige structuur in de tekst aan te brengen.

- a) De veelvuldige herhaling van *et* (en)
- b) Het gebruik van steeds dezelfde werkwoordsvorm, nl het gerundium. Dat is de vorm die aangeeft dat het werkwoord als zelfstandig naamwoord wordt gebruikt. In het Nederlands: schrijven – het schrijven

schrijven – de kunst van het schrijven

Latijn: scribere – scribendi

Je maakt die vorm door achter de stam van het werkwoord (**e**)**ndi** te plaatsen

Bij het van buiten leren hoef je die **endi** dus niet te onthouden. Je leert gewoon:
nasc/mori/plantan/evel/occi/sana/destru/aedifica/ enz.

- c) Een prachtig gestructureerde afwisseling in negatieve en positieve werkwoorden. In schema:

2	+	baren	nascendi	-	sterven	moriendi
	+	planten	plantandi	-	uitroeien	evellendi
3	-	doden	occidendi	+	helen	sanandi
	-	afbreken	destruendi	+	opbouwen	aedificandi
4	-	huilen	flendi	+	lachen	ridendi
	-	rouwen	plangendi	+	dansen	saltandi
5	+	ontvlammen	spargendi lapides	-	verkillen	colligendi..
	+	omhelzen	amplexandi	-	afweren	longe fieri ab amplexibus
6	+	zoeken	acquirendi	-	verliezen	perdendi
	+	bewaren	custodiendi	-	weggooien	abjiciendi
7	-	scheuren	scindendi	+	herstellen	consuendi
	-	zwijgen	tacendi	+	spreken	loquendi
8	+	liefhebben	dilectionis	-	haten	odii
	-	oorlog	belli	+	vrede	pacis

Het begint met geboren worden tegenover sterven: het hele leven. Wat volgt ligt tussen die twee momenten in.

Het ergste wat de mens kan overkomen is oorlog; wat iedereen nastreeft en wenst is: vrede en daarmee eindigt de opsomming. Deze laatste regel van de opsomming bevat dan geen werkwoordsvorm (gerundium) maar gewoon twee zelfstandig naamwoorden.

- d) De toonzetter Orff helpt ons een handje door zowel de toonhoogte als het tempo aan te passen aan de inhoud van de tekst: de positieve kanten zijn hoger en sneller dan de negatieve kanten. (Dit moet je in de partituur nakijken.)

Inzoomen op vers 5

Tempus spargendi lapides, et tempus colligendi,

Een tijd om stenen weg te werpen, en een tijd om stenen te verzamelen
tempus amplexandi, et tempus longe fieri ab amplexibus.

Een tijd om te omhelzen, en een tijd om verre te zijn van omhelzen

Dat “stenen wegwerpen” en “stenen verzamelen” herinnerde me eraan dat ik een keer in Son een bijeenkomst bijgewoond heb waar de toen pas verschenen *De nieuwe Bijbelvertaling* (2005) besproken werd. Een van de medewerkers aan die vertaling, als ik me goed herinner dhr. Verdegaal, legde het vertaalproject uit, onder meer door een deel van Prediker 3 te bespreken. Ik herinnerde me dat hij vertelde dat de passage over stenen verzamelen en stenen wegwerpen (vers 5) vanuit het Hebreeuws gezien zeker ook een beetje een scabreuze betekenis zou kunnen hebben: nl het al dan niet verspillen van mannelijk zaad. Die betekenis zou te veel shockeren en zo kwam dan het compromis tot stand dat de NBV van vers 5 maakte: *Er is een tijd om te ontvlammen en een tijd om te verkillen, een tijd om te omhelzen en een tijd om af te weren* voor wat in de NBG (dicht bij de Statenvertaling blijvend) stond: *een tijd om stenen weg te werpen en een tijd om stenen bijeen te zamelen; een tijd om te omhelzen en een tijd om zich van omhelzen te onthouden*. Dat zou ook nog in relatie gebracht kunnen worden met vers 6: een tijd om te bewaren en een tijd om weg te werpen.

Ik heb die kwestie voorgelegd aan Mirjam Crouchs, gepromoveerd op een Hebreeuwse variant van het Bijbelboek Jesaja en medewerkster als vertaalster aan de Bijbel in Gewone Taal. Zij vond het volgende:

Prediker 3:5

עַתָּה לְהַשְׁלִיד אֲבָנִים וְעַתָּה כְּנוֹס אֲבָנִים עֵת לְהַבֹּק וְעַת לְרִיק מִמְּקוֹ:

'et	lehašlik	'avanim	we'et	kenos	'avanim
Een tijd	om te gooien	stenen	en een tijd	van het verzamelen	van stenen

'et	lahaboq	we'et	lirhoq	mehabeq
Een tijd	om te omhelzen	en een tijd	om zich geheel te onthouden	van omhelzen

Vulgata:

tempus spargendi lapides et tempus colligendi
tempus amplexandi et tempus longe fieri a complexibus

NBG '51:

een tijd om stenen weg te werpen en een tijd om stenen bijeen te zamelen, een tijd om te omhelzen en een tijd om zich van omhelzen te onthouden

GNB:

er is een tijd van liefde
en een tijd van eenzaamheid,
van kussen
en van afwenden;

NBV:

Er is een tijd om te ontvlammen
en een tijd om te verkillen,
een tijd om te omhelzen
en een tijd om af te weren.

Intern commentaar bij de NBV-vertaling van de vertaler destijds:

3:5ab

Er is een tijd om te ontvlammen / en een tijd om te verkillen

GT: *'eet lehasjlik 'avanim we 'eet kenos 'avanim*. V1A: 'Er is een tijd om stenen weg te werpen en een tijd om stenen te verzamelen'

De betekenis van GT en daarmee van V1A is voor ons onduidelijk. Omdat de overige verzen van 3:1-8 echter grotendeels wèl duidelijk zijn (alleen 3:7ab is ook een probleem), lijkt het niet waarschijnlijk dat GT ook werkelijk onduidelijk *is*. Het is aannemelijker dat ze voor ons door het cultuurverschil tussen de oudtestamentische wereld en de huidige samenleving onduidelijk *is geworden*. Vertaalregel 1.3.2 schrijft in zo'n geval voor naar de meest voor de hand liggende oplossing te zoeken. Daarbij gaan we uit van het macroniveau, dus van heel 3:1-8. Op grond van het in het totale gedicht aanwezige semantische parallellisme tussen de ab- en cd-versregels, menen we dat 3:5ab semantisch verwant is met 3:5cd. Meer specifiek: voor de interpretatie werden we mede geïnspireerd door de rabbijnse traditie (zie met name Midrasj Prediker Rabba), waarin 'stenen' metaforisch is voor 'zaad'. Daarmee heeft 3:5a dus betrekking op de geslachtsdaad, 3:5b op onthouding daarvan (cf. ook GNB).

Deze metaforiek komt bij letterlijke overname van V1A in het Nederlands niet over. Explicitering (zoals in GNB) moet op grond van vertaalregel 2.3.3.1 en paragraaf 3.7 van deel C van het rapport *Hebreeuwse poëzie* (Handboek B2:15) bij voorkeur worden vermeden. Daarom vervangen we de metafoer (en daarmee de tegenstelling) door 'ontvlammen' en 'verkillen'. Dat zijn weliswaar geen woorden die opvallende beeldspraak bevatten, maar niettemin toch metaforen omdat ze niet letterlijk, maar overdrachtelijk moeten worden gelezen. In ieder geval prefereren we deze oplossing boven een vertaling die slechts de betekenis van het beeld weergeeft, om de bovenvermelde reden, maar ook omdat er met een dergelijke vertaling in feite geen verschil meer is tussen de ab-stichen en de cd-stichen.

Commentaar MvdV:

Wat er precies bedoeld wordt met 'stenen werpen' en 'stenen verzamelen' is omstrede. Exegeten hebben hier in de loop der tijd verschillende verklaringen van gegeven. Een uitleg die vaak gevolgd wordt, is de uitleg die al in de Rabbijnse midrash voorkomt: 'stenen werpen' = geslachtsgemeenschap hebben; 'stenen verzamelen' = zich van geslachtsgemeenschap onthouden (dit is ook gevolgd door de NBV). Deze uitleg wordt aangehangen door o.a. Schwienhorst-Schönberger (2004) om drie redenen:

- (1) Indeling van steeds twee parallelle bicola impliceert dat v.5a inhoudelijk parallel moet zijn aan v.5b (over het omhelzen). En bij deze uitleg is dat het geval (beide bicola hebben seksuele connotatie).
- (2) In Exodus 1:16 heeft het woord voor 'stenen' waarschijnlijk de betekenis van mannelijke geslachtsdelen (er staat daar letterlijk: 'dan moeten jullie kijken naar de stenen' NBV: 'let dan goed op het geslacht van het kind'). Het Hebreeuwse woord voor 'stenen' (*'bnyim*) verschilt maar één letter van het woord voor 'zonen' (*bnyim*). Het zou kunnen dat er op deze manier – d.m.v. een woordspel – een eufemisme werd gecreëerd.
- (3) In veel culturen, waaronder ook het Oude Israël, wordt alles wat met seksualiteit te maken heeft graag eufemistisch uitgedrukt.

Het is trouwens de vraag of de vertaling met 'ontvlammen' en 'verkillen' in de NBV wel aansluit bij de gekozen seksuele interpretatie in navolging van de *Midrash*. Die uitleg luidt: 'Het is tijd om stenen werpen wanneer de vrouw rein is, en tijd om stenen te verzamelen wanneer de vrouw onrein is.' Dit heeft niet met het al dan niet ontbreken van passie te maken (zoals in de NBV-vertaling) maar met reinheidsvoorschriften.

Andere exegeten vinden de bovengenoemde uitleg niet overtuigend en geven een alternatieve verklaring, o.a.:

- De stenen als 'rekenstenen' die een koopman bij zich draagt (verg. 1 Sam 25:29) om te gebruiken bij het kopen en het verkopen (tegenargument: weinig samenhang met tweede deel vers).
- De stenen wijzen op bouwactiviteiten die plaatsvinden na verwoestingen door oorlog: het wegruimen van het puin en het weer opbouwen van een stad. Verg. 2 Kon 3:19,25.
- De stenen verwijzen naar het ontginnen van een akker waar veel stenen in liggen: het wegwerpen van de stenen uit de akker en het verzamelen ervan om een muur mee te bouwen om de akker heen.
- Het gaat om het verliezen of winnen van stenen bij een kaartspel.
- Het object 'stenen' is pas later ingevoegd door een redacteur (omdat het goed bij de werkwoorden paste). Oorspronkelijk ontbrak een object in beide zinnen: '(er is) een tijd om weg/uiteen te werpen en een tijd om te verzamelen'. Hierbij gaat het (net als in het tweede versdeel) om de tegenstelling 'gescheiden-samen': er is een tijd dat mensen gescheiden zijn en een tijd dat mensen samen zijn (chiastisch t.o.v. 5b) (Lauha, 1978).

Commentaren die ik (MvdV) heb geraadpleegd:

Aarre Lauha (1978)

Thomas Krüger (2000)

L. Schwienhorst-Schönberger (2004)

Afkortingen

BGT Bijbel in Gewone Taal, 2014. Blz. 1996, Medewerkers, vertaalteam dr. M. van der Vorm-Croughs

NBV De Nieuwe Bijbel Vertaling, 2004. Blz. XXVIII, medewerkers, vertaalteam dr. C.M.L. Verdegaal

NBG Nederlands Bijbel Genootschap 1951

Statenvertaling: Dordrecht 1637 (Door last van de Hoogmogende Heren Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden volgens het besluit van de Synode Nationaal gehouden te Dordrecht in de jaren 1619 en 1619 uit de oorspronkelijke talen in onze Nederlandse taal getrouwelijk overgezet.

GNB Groot Nieuws Bijbel, 1988 Katholieke Bijbelstichting Boxtel en Nederlands Bijbelgenootschap Haarlem

Jan Derks, 30 januari 2017